

Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskus

- Georg Strien

Kirjallisuuden vaihto hankintatapana

Tieteellisen kirjallisuuden vaihdolla on pitkä perinne, vanhimmat viitteet löytyvät vuodesta 1694 Ranskasta. Silloin vaihtaminen oli vielä paljon helpompaa kuin ostaminen, koska liikenneyhteydet olivat niin paljon huonompia. Pankkiyhteydet toimivat hitaasti ja olivat epäluotettavia. Myös postin kulku oli hidas. Siksi kirjallisuuden vaihto oli verraten nopea ja hyvä tapa levittää tietoa. Sillä tavalla ei tarvinnut tilata kirjallisuutta, vaan julkaisut lähetettiin suoraan ilmestymisen jälkeen vaihtokumppaneille.

Vaihtotoiminnan alkuaikojen ja nykypäivän välillä on sekä tieteessä että tekniikassa tapahtunut valtava kehitys. Vaihdot toimivat tässä muuttuneessa ympäristössä edelleen. Kuitenkin kuulee nykyään vaihtotoiminnasta paljon erilaisia mielipiteitä. Toiset pitävät sitä edelleen arvokkaana hankintatapana, toiset taas ei pidä sitä enää ajanmukaisena. Toki asiasta pitää keskustella ja myös muuttaa tai lopettaa vaihtotoiminta, jos se osoittautuu liian kalliiksi tai muuten epäkäytännölliseksi. Epäilen kuitenkin, että monilla keskusteluun osallistuvilla ei ole tarkkaa kuvaa siitä, mitä tämä vaihtaminen oikein on. On siis syytä esitellä tätä hankintatapaa tulevalle kirjastohenkilökunnalle.

Mitä on vaihto?

Kalvo ”Vaihdon tunnusmerkit”. Mitä on siis vaihto? Vaihdon määrittelyt ovat osittain itsestään selviä; valitettavasti silti kaikki vaihtoihin osallistuvat eivät aina muista kaikkia.

- Vaihtoa voi harjoittaa kolmesta syystä: omien tutkimustulosten levittämiseksi, aineiston hankkimiseksi ja saadakseen omat julkaisut tunnetuksi, jotta ne ostetaan. Kun ennen tiedon levittäminen oli tärkein pyrkimys, on nykyään hankintapuoli etusijalla. Mainostaminen on aina ollut sivuroolissa.

Keskeisimmät periaatteet ovat:

- Tärkein periaate on vaihtojen maksuttomuus; jokainen osapuoli vastaa omista kustannuksistaan.
- Vastavuoroisuus: molemmat osapuolet osallistuvat aktiivisesti ja tasapuolisesti vaihtoon.
- **Kalvo Tunnusmerkit: julkaisumuodot.** Vaihtoon voivat sisältyä monet erilaiset julkaisumuodot: Kirjat, lehdet, cd-romit, mikrokortit, elektroniset julkaisut, valokopioita. Vaihtona saa kaupallisia lehtiä, vain vaihtona saatavia sarjoja, niin sanottua harmaata

kirjallisuutta kuin vuosikertomuksia ja konferenssijulkaisuja, ilmaisia lehtiä, harvinaisia tai muuten vaikeasti saatavia kirjoja jne.

- **Kalvo: ”Vaihdon tunnusmerkit 2”.** Vastaavasti löytyy eri vaihtomuotoja. Vähän tunnettu on kirjastoalalla varmasti virallisten asiakirjojen vaihto, koska tämä tapahtuu lähes kokonaan virastojen tai virastonkirjastojen välillä. Suomessa tästä toiminnasta vastaa Eduskunnan kirjasto.
 - Myös tieteellisen kirjallisuuden vaihdossa löytyy eri lajeja, jotka kaikki ovat hyvin yleisiä. Ei ole yhtä tapaa, jolla olisi selvä johtoasema. Näitä lajeja on väitöskirjojen vaihto, vaihto tarjouslistojen perusteella ja sarjojen vaihto. Vaihtokeskus harjoittaa tätä viimeksi mainittua tapaa; meille tulee vain pieni määrä tarjouslistoja.
 - Vaihtokumppanina on useimmiten jonkin laitoksen tai yhdistyksen kirjasto, mutta myös tieteellinen seura tai tieteellisen lehden toimitus, museo tai tutkimuslaitos voi olla vaihdon osapuoli. Vastaavia laitoksia kuin Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskus löytyy vain harvoista maista; jos sellainen on, se on yleensä sijoitettu jonkun ministeriön tai ison kirjaston yhteyteen.
 - Vaihtoa harjoitetaan sekä ulkomaisten vaihtokumppanien kanssa että myös kotimaassa esimerkiksi yliopistokirjastojen välillä.
 - **Kalvo ”Vaihdon tunnusmerkit 3”.** Vaihdon luonnollinen edellytys on, että joko on omia julkaisusarjoja tai on varaa ostaa vaihtosarjoja.
 - Tasapaino on vaihtotoiminnan keskeisin ohjenuora, mutta voi samalla käytännössä osoittautua hyvin vaikeasti hahmotettavaksi. Tasapainoa voi tarkastella nimittäin monesta eri näkökulmasta: Sarja sarjasta - sääntö, niteiden määrän, vaihtosarjojen rahallisen arvon, sivujen määrän mukaan yms. Pääsääntö on, ettei saa olla liian tiukka, vaan joustava; silti täytyy pitää puoltaan, jotta tasapaino ei painaa epäeduksemme.
- Vaihtokeskuksessa käytetään yleisesti sarja sarjasta - sääntöä. Se tarkoittaa, että jokaiselle lähtevälle sarjalle on myös saapuva sarja. Toisena sääntönä sovelletaan niteiden määrän tarkastelua. Tämä voi esimerkiksi johtua siitä, että monet suomalaiset sarjat ilmestyvät hyvin epäsäännöllisesti, joten niitä ei voi hyvällä omatunnolla laskea sarja sarjasta - laskelmassa. Joskus joudumme myös käyttämään muita mittapuita, jos vaihtokumppani niin vaatii. Sellainen mitta on useimmiten sarjojen rahallinen arvo. Jopa vaihdettujen julkaisujen sivumäärä jouduttiin jo laskemaan. Viimeinen tapa on, että jokainen lähettää kaikki omat julkaisut vaihtokumppanille. Tämän tapa ei kuitenkaan käy vaihtokeskukselle, koska meillä

on noin 140 eri julkaisusarja vaihdettavana. Library of Congress on vaihtokumppani, joka saa eniten sarjoja: sille lähetämme 93 eri sarjaa.

Erityisen vaikea on tasapainon laskeminen, jos vastineeksi tarjotaan tarjouslistat. Tämä on sekä laskennassa että toteutuksessa hyvin työläs; siksi vaihtokeskuksessa hyväksytään listoja vain harvoin vaihdon perustana.

Tasapainosta poiketaan myös useasti erikoistilanteissa. Unescon vaihtokäsikirja suosittelee joustavuutta erityisesti vaihdoissa kehitysmaiden kanssa. Toinen vastaava tapaus ovat suomalais-ugrilaiset laitokset ulkomailla. Näille annetaan aika avokätisesti apua. Tämä joustavuus riippuu kuitenkin taloudellisesta tilanteesta. Nämä vaihdot ovat sitten usein ensimmäisten joukossa, jos pitää karsia.

Vaihto aineiston hankinnassa Kalvo ”Vaihto aineiston hankinnassa”

Vaihdon voi siis nähdä sekä tiedon levittämisenä että aineiston hankkimisena. Näistä tiedon levittäminen kiinnostaa ennen kaikkea tutkijoita ja yliopistoja, vaikka kirjasto hoitaa käytännön asiat. Aineiston hankinta sen sijaan on selvästi kirjaston ala. Tarkastelen asiaa siis ensisijaisesti kirjaston ja vielä tarkemmin kirjaston hankintaosaston näkökulmasta.

Hankinta on se prosessi kirjastoissa, jolla varmistetaan, että kokoelmaan saadaan tarvittava aineisto. Joskus hankinta määritellään myös laajemmin: siihen yhdistetään sitten kaikki toiminnot, jotka tukevat kokoelman muodostamista kuin kokoelman arviointi ja poisto. Yleisemmin käytetään näistä toiminnoista kuitenkin käsitettä ”kokoelman kehittäminen.” Kokoelman kehittämisestä löytyy moni eri määritelmää ja mallia.

Kalvo ” Vaihto aineiston hankinnassa 2”. Moniin malleihin kuuluu jonkinlainen kolmijako koskien varsinaista hankintaa: suunnittelu, valinta ja hankinnan toteuttaminen. Nämä mallit käsittelevät tietenkin koko kokoelman kehittämisprosessia ja niihin sisältyy vielä lisää vaiheita kuin jo mainittu poistotoiminnan ja arvioinnin. Tässä yhteydessä voimme tyytyä käsittelemään mainittuja vaiheita, jotka suoraan koskevat vaihtotoimintaa.

Yleisesti puhuen voi siis todeta, että varsinainen hankinta tapahtuu kolmen jakson kautta. Ensin kirjasto asettaa yleiset säännöt hankittavasta aineistosta, joko tekemällä kirjallisen hankintapoliittisen ohjelman tai käytännön kautta. Sitten seuraa konkreettinen hankintapäätös, jota tehdessä noudatetaan näitä yleisiä sääntöjä. Kolmannessa vaiheessa toteutetaan nämä päätökset eli hankitaan aineisto. Vasta tässä vaiheessa myös mietitään, millä tavalla hankinta tapahtuu.

Kalvo ” Vaihto aineiston hankinnassa 3”. Selvä on, että myös kokoelman kehittämisen muut vaiheet vaikuttavat vaihtoon vähemmän tai enemmän. Hyvin suoraan voi vaikuttaa

poistopäätös. Jos kirjasto päättää poistaa vaihdossa saapuvan sarjan, sen on tavallisesti myös lopetettava vaihtosuhde. Nämä vaikutukset eivät kuitenkaan poikkea paljon näistä muihin hankintatapoihin verrattuna.

Periaatteessa voi erottaa neljä hankintatapaa: yleisin tapa on ilman muuta ostaminen. Myös lahjoitukset ovat verraten yleisiä, ei niteiden määrän mukaan laskettuna, vaan lahjoja saavien kirjastojen lukumäärän mukaan. Lisäksi muutamalla kirjastolla on vapaakappaleoikeus. Vaihto on neljäs tapa, ja sitä tavallisesti ei harjoiteta yleisissä kirjastoissa, ei ainakaan Suomessa.

Jos kirjasto itse päättää hankkia tietyn aineiston vaihdon kautta, tämä päätös tapahtuu siis viimeisessä vaiheessa. Toisin on, jos vaihtokumppani tarjoaa sarjan vaihtona; silloin päätös sijoittuu hankinnanprosessin toiseen vaiheeseen eli valintaan. On vaikea sanoa, miten tuo ero käytännössä toteutuu. Siihen vaikuttaa varmasti myös, kuka vaihdot hoitaa. Aika usein sitä varten on oma osasto tai ainakin vastuuhenkilö. Monesti siirrytään nykyään kuitenkin siihen, että toimialoista vastaavat hoitavat oman alueensa vaihdot. Kolmas mahdollinen tapa on pienissä kirjastoissa, jolla on vähän vaihtoja. Silloin vaihdot hoidetaan muun hankinnan ohella.

Kalvo ”Vaihtojen järjestelyt kirjastoissa”. Kaikissa järjestelyissä on etuja ja haittapuolia.

Jos vaihdot hoidetaan erillisessä osastossa, on mahdollista kerätä vaihtotoiminnan vaatimaa erikoisosaamista. Tähän kuuluu paljon yksityiskohtia, tietoa vaihtokumppaneiden ominaisuuksista ja sidosryhmien tavoitteista ja toivomuksesta. Joihinkin maihin lähteviin julkaisuihin pitää muistaa laittaa maininta vaihtolähetyksestä tai lähetyksen arvosta. Vaihtokumppanilla voi olla kirjeenvaihdolle eri osoite kuin vaihtolähetykselle. Joillakuilla sidosryhmillä on tietyt tavoitteet vaihdossa, esim. että vaihto ei saa haittaa lehden myyntiä.

Kokemuksen mukaan vaihtosuhteen tasapainon arvioiminen tulee myös helpommaksi. Tasapaino ei perustu yksinomaan matematiikkaan, vaan myös tiettyyn näppituntumaan. Vaihtokumppani on voinut osoittautua muuten joustavaksi ja esimerkiksi lähettää vaihdon ohitse pyytämiämme monografioita. Silloin me voimme olla tasapainossa myös joustavia.

Kaikkea tätä erikoisosaamista ei kerätä, jos vaihtojen hoito jakautuu tiedealoittain. Sellainen työnjako voi myös olla vaihtokumppanille hyvin hämmästyttävää, jos sillä ei ole yhtä, vaan moni eri yhteyshenkilö. Lisäksi on lähes mahdotonta muodostaa vaihdosta kokonaiskuvaa. Toisaalta sillä tavalla voi hyödyntää parhaiten sarjojen valinnassa vastuuhenkilöiden eri tiedealojen osaamista.

Kun hankinnasta vastaava henkilö hoitaa vaihdot yksin muun hankinnan lisäksi, on tiedealan tuntemus mukana. Lisäksi on vain yksi yhdyshenkilö, mutta on kuitenkin heikko vaihdon erikoisosaaminen

Vaihtokeskus on hyvin toimiva vaihtoehto tähän pulmaan: meillä on vaihdon erikoisosaamista, jolla hankimme julkaisut ja hoidamme suhteet. Kirjastot osallistuvat prosessiin valitsemalla niille kiinnostavia sarjoja tarjouksestamme. Sillä tavalla saamme myös eri alojen asiantuntemusta mukaan.

Vaihdolle pätevät siis samat säännöt kuin muille hankinnoille. Kirjasto vastaanottaa vain julkaisuja, jotka sopivat kaikilta osin yhteen hankintapoliittisen ohjelman kanssa. Tässä on tietyt samanlaisuudet Open Access-julkaisujen kanssa. Sekä Open Access julkaisut että vaihtojulkaisut tarjotaan kirjastolle ilmaiseksi tai ainakin verraten halvalla. Kirjasto voi valita aika vapaasti. Kirjasto päättää kuitenkin hankintapolitiikkansa mukaisesti, mitä otetaan kokoelmaan. Myös Open Access-julkaisuja ei luetteloida kirjaston tietokantaan vain siksi, että tiedetään niiden olemassaolosta. Sekä vaihtosarjan että Open Access-julkaisun pitää siis täyttää kaikki kirjaston asettamat ehdot.

Kalvo ”Vaihtojen erikoispiirteet”. Vaihdoissa esiintyvät tietyt **erikoispiirteet**, jotka ovat toisia kuin muissa hankintatavoissa tai ainakin korostuvat eri tavalla. Osa näistä piirteistä on samalla myös hankintapoliittisia kriteereitä, jolla on suora vaikutus hankintapäätöksiin. Muutaman asian kohdalla voi ihmetellä, miksi ne on mainittu erikoisuutena. Millä tavalla esimerkiksi vaihtosarjan kielen merkitys poikkeaa ostetun sarjan kielen merkityksestä? Se johtuu siitä, että usein tarjottuja vaihtosarjoja kohdellaan toisin kuin kaupallisia sarjoja. Miksi näin on, voin vain arvailla. Yksi syy voi olla, että vaihtosarjoista saadaan tarjoukset usein yksi kerrallaan kirjeitse ja noin syntyy ehkä jonkinlainen henkilökohtainen side tarjoavaan tahoon. Ehkä on myös tietty asenne mukana ”vaihdohan ei maksa mitään”, vaikka todellisuus on toinen.

Monet näistä piirteistä ovat samalla myös heikkouksia tai vahvuuksia toiminnassa, joskus molempia, riippuen henkilökohtaisesta näkökulmasta. Asia voi hyvin havainnollistaa kysymyksellä julkaisun tieteellisestä tasosta. Erään mielipiteen mukaan vaihdossa saapuu vain aineisto ilman mitään tieteellistä arvoa. Tietenkin löytyy myös päinvastainen mielipide. Molemmat perustuvat samoihin perusasetelmiin, mutta eivät voisi poiketa toisistaan enemmän. Keskusteluissa vaihtotoiminnasta käytetään siis juuri näitä erikoispiirteitä argumentteina vaihdon puolesta ja sitä vastaan. Kuten tulemme huomaamaan, on koko kysymyksessä paljon tilaa erilaisille mielipiteille,

jotka eivät perustu tosiasioihin, vaan tunteisiin. Vaihtotoiminnan kokonaisarviointi on hyvin vaikeaa; monessa kirjastossa sitä ei tilastoida ollenkaan tai vain puutteellisesti.

Seuraavassa esittelen nyt vaihdon erikoispiirteitä sekä sen mitä haittaa ja hyötyä niistä hankinnassa ja kokoelman kehittämisessä voi syntyä.

Kalvo ”Erikoispiirteet: kielet”. Yksi keskeinen ongelma-alue on julkaisujen **kieli**, joka vaikuttaa julkaisusarjan kelpoisuuteen. Hyvin monet saapuvista julkaisuista ovat muilla kielillä kuin englanniksi. Erityisiä ongelmia tuottavat tietenkin pienet tai kaukaiset kielialueet. Slaavinkielisiä sarjoja on usein vaikea sijoittaa, samoin aasialaisia. Yllättävää on, että myös ns. suuret kielet kuin saksa tai ranska voivat tuottaa hankaluuksia. **Kalvo ”Vaihdon erikoispiirteet 2”.** Sama koskee tietenkin myös omia, kotimaisia sarjojamme: monet vaihtokumppanit eivät halua vastaanottaa suomenkielisiä julkaisuja.

Hyvin omintakeinen ongelma vaihdoissa on **jatkuvuus** eli **epävarmuus** sarjojen saapumisesta. verraten muihin hankintatapoihin.

Ei tarvitse erikseen mainita, että lahjoitukset tulevat täysin arvaamattomasti eli niihin ei voi luottaa kokoelman kehittämisessä. Jos ostaa sarjan, on sen sijaan selvät puitteet: syntyy sopimus, jonka perusteella voisi vaikka mennä oikeuden eteen. Kustantaja on kiinnostunut siitä, että asiakas ostaa lehden myös seuraavana vuonna, koska hän näin ansaitsee rahaa.

Vaihdossa asian laita on taas toisin. Sarjojen saapuminen riippuu lähes kokonaan vaihtokumppanin hyvästä tahdosta. Usein ei ole selvää sopimusta, mitä sarjoja vaihdetaan. Parhaassa tapauksessa vaihtona hankittu sarja saapuu yhtä säännöllisesti kuin ostettu sarja. Onneksi tulemme käytännössä aika usein lähelle tätä parasta mahdollista tilannetta eikä tarvitse karhuta kuin poikkeustapauksessa. Pahimmassa tapauksessa mahdollinen vaihtokumppani esittää vaihtotarjouksen petostarkoituksella: hän yrittää saada toisen puolen julkaisusarjat lähettämättä omia. Tämä toimii ainakin siihen asti, kunnes vaihtokumppani huomaa tilanteen. Käytännössä asian huomaaminen voi viedä useita vuosia. Joidenkin mielestä vaihdon saapumisvalvonta on halvempaa. Todennäköisesti se riippuu siitä, kuinka järjestelmällisesti vaihdot hoidetaan ja minkälaiset odotukset siihen liittyvät. Tavallisesti vaihto toimii erinomaisesti ja saapumisvalvonnasta ei tarvitse erityisesti huolehtia. Kannattaa myös vielä mainita, että ongelmia esiintyy ennen kaikkea uusien vaihtokumppaneiden kanssa, joita ei vielä oikein osata arvioida.

Usein myös lopetetaan vaihto ilmoittamatta siitä vaihtokumppanille. Tämäkin tarkoittaa, että toinen puoli lähettää julkaisunsa ilman vastinetta. Karhuamisen tulokset ovat joskus myös heikkoja, koska

vastausta ei saa ollenkaan tai saa ilmoituksen, että painos loppui kesken. Usein toimitetaan ensin maksulliset kappaleet ja vasta sen jälkeen muut, jos niitä vielä on, joten vaihtoon niitä joskus ei enää jää.

Kalvo ”Vaihdon erikoispiirteet 3”. Vaikka sarja saapuisikin säännöllisesti, toimitus tapahtuu usein enemmän tai vähemmän isolla **viiveellä**, osittain siksi, että julkaisut toimitetaan ensin maksaville asiakkaille, osittain siksi, että joskus vaihtokumppanin pitää ensin itse hankkia kyseinen sarja julkaisijalta. Tavallisesti vaihto on yksi välikäsi lisää toimitusketjussa, eikä se ole välikäsi kaikista suurimmilla voimavaroilla. Toinen syy viipeeseen voi esimerkiksi olla, että vaihtokumppani lähettää aina kokonaisen vuosikerran kerrallaan säästääkseen postituskuluissa. Usein tieteessä on kuitenkin, erityisesti luonnontieteessä nykyään nopeus hyvin tärkeää.

Kysymys julkaisujen **tieteellisestä tasosta** nousee esille samalla tavalla kuin tavallisessa hankinnassa. Tason arviointi perustuu vain harvoin pelkkiin faktoihin; siinä on aina henkilökohtaisia mieltymyksiä mukana. Toki on olemassa objektiivisia mittoja: sarjan käyttöaste kirjastossa, levikki muissa kirjastoissa, missä referenssiteoksissa lehti on listattu jne.

Hyvin yleinen arvostelukohde onkin, että vaihdon kautta saapuisi vain hyödytöntä aineistoa. Tämä arvostelu esitetään juuri vaihtokeskukselle, koska meillä ei ole omaa kirjastoa, ei ainakaan julkista kirjastoa. Tästä päätellään, ettei meillä ole myöskään hankintaperiaatteita. Myös kirjastot kuulevat saman arvostelun, vaikka niillä on periaatteet ja säännöt hankinnalle ja kokoelman kehittämiseksi. Tämä kritiikki pätee varmasti pienelle osalle aineistosta, mutta ei läheskään kaikelle aineistolle koko laajuudessaan. Etenkin vanhoja vaihtoja ei mielellään lopeteta, vaikka saapuvan julkaisun taso olisikin alhainen; seurat haluavat jatkaa näitä vaihtosuhteita, juuri koska ne ovat vanhoja.

Toisaalta vaihtokeskuksen kautta saapuvat sellaisetkin kausijulkaisut kuin „Duke Mathematical Journal“ tai „New England Journal of Medicine“. Nämä kaikki ovat julkaisuja, joilla on alallaan korkea merkitys ja jotka ovat myös rahallisesti hyvin arvokkaita.

Vaikka meillä ei ole omaa kokoelmaa, meillä on silti hankintaperiaatteita, joita kautta kirjastojen hankintaperiaatteet välittyvät suoraan vaihtoihimme. Uusia vaihtosuhteita aloitetaan vain, jos vastineelle löytyy sijoituskirjasto. Joskus vastineet saapuvat kuitenkin ilman erillistä sopimusta, vaan vaihtokumppani lähettää kysymättä.

Yksi rajoitus lisää on, että omien sarjojen pitää kelvata vaihtokumppanille. Vaihtokumppani soveltaa niille omaa hankintapolitiikkaa.

Kalvo ”Vaihdon erikoispiirteet 4”. Voitaisiin ehkä olettaa, että vaihdon kautta saataisiin vain tiettyjen **tiedealojen** julkaisuja. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Vaihtona saatavien sarjojen määrään vaikuttaa ennen kaikkea, kuinka paljon julkaisuja on yhteensä tiedealalla. Pieniä poikkeamia voi olla siinä, kuinka iso osuus alan lehdistä saadaan vaihtona. Periaatteessa voi kuitenkin sanoa: jos alalla julkaistaan paljon, niin saadaan myös monia julkaisuja vaihtona. Sama pätee myös toisin päin: jos on vähän julkaisuja, niin jää myös vaihto vaatimattomaksi.

Asia voi jopa olla päinvastoin: tiettyjen **pienien tiedealojen** julkaisujen vaihtaminen voi olla helpompi kuin niiden ostaminen. Julkaisujen määrä voi olla pieni, ja asiakasryhmä kovin pieni ja maantieteellisesti hajanainen, joten myynti on liian hankala ja liian kallis.

Vaihto on usein **aikaa vievää** toimintaa. Tämä perustuu kahteen seikkaan: työn tekniseen puoleen ja työn luonteeseen. Mitä pienempi vaihtojen määrä on, sitä enemmän aika se vie suhteessa saapuvien sarjojen määrään. Siksi vaihtotoiminta voi olla liikaa pienelle kirjastolle. Tämä johtuu ennen kaikkea teknisistä ongelmista. Yleisimmät kirjastojärjestelmät eivät sisällä vaihdossa tarvittavia toimintoja. Näin ollen vaihtojen hoito toimii usein vielä vanhan kortiston varalla; sen seurauksena on erityisesti sarjojen saapumisvalvonta työlästä. Ongelmia voidaan karsia keskittämällä vaihdot yhteen paikkaan esim. yliopiston sisällä. Näin menee kuitenkin laitosten tietoa oman alansa hyvistä vaihtokumppaneista hukkaan.

Työn luonne taas aiheuttaa tietyn hitauden. Koska raha ei liiku, käsittelyn nopeus on kaupallisten lehtien jälkeen toissijainen. Vaikka itse vastaisi kirjeisiin niin nopeasti kuin vain suinkaan mahdollista, voi joutua odottamaan vastausta yli vuoden. Vaihtokeskus on täälläkin erikoisasemassa kahden tahon välissä: sekä kirjastojen vastaukset että vaihtokumppanien vastaukset viipyvät joskus kuukausia, jos tulevat ollenkaan.

Erikoinen ongelma verraten ostoon on vaihtojen ”**valuutta**”. Raha kelpaa aina kaikille, kun ostaa sarjan. Vaihdoissa on se ongelma, että omien sarjojen pitää kelvata vaihtokumppanille.

Keskittämällä saadaan myös tähän ratkaisun eli keskittäen on vaihtoa varten paljon erilaisia ja eri alojen sarjoja.

Vaihtotoiminta tarvitsee oman **budjettinsa**. Valitettavasti kirjallisuuden vaihto ei ole kaikesta huolimatta ilmainen hankintatapa. Vähintään se maksaa omien vaihtolähetysten postituskulut ja saapuvien julkaisujen käsittelyn. Tavallisesti joutuu vielä maksamaan oman lähtevän julkaisun. Jos

on paljon omia julkaisuja, ylimääräisiä vapaakappaleita tai duplikaatteja, vaihto tulee huomattavasti halvemmaksi, mutta silti tarvitaan vielä rahaa. Myös tämä tosiasia joudutaan ottamaan huomioon, kun halutaan arvioida vaihdon kannattavuutta, jotta hankinta vaihdon kautta ei kehittyisi kohtuuttoman kalliiksi.

Vaikka toisin usein oletetaan, on kuitenkin muistettava, että myös vaihtokeskuksen kautta saapuva kirjallisuus ei ole vastaanottajakirjastoille täysin ilmainen: saapuva aineisto joudutaan vielä käsittelemään, luetteloimaan ja hyllyttämään. Tämä vie ainakin työaika, jos ei myös rahaa tarroja varten yms.

Kalvo ”Vaihdon erikoispiirteet 5”. Monen mielestä vaihto tuottaa kuitenkin myös **säästöjä**.

Syinä esitetään kahta seikkaa: saapumisvalvonta on halvempi kuin ostetuissa julkaisuissa ja toisaalta puuttuu valuutan vaihto. Vaihtoa koskevassa tutkimuksessa ollaan silti sitä mieltä, että hyvin sujuva vaihto hoitaa itsensä. Minun pitää kuitenkin myöntää, että on vähän vaikea ymmärtää, missä mielessä vaihdot tarvitsisivat vähemmän valvontaa kuin ostetut julkaisusarjat. Ainoa syy voi olla, että saapumisvalvontaa ei suoriteta niin huolellisesti kuin muuten.

Toinen väite on kieltämättä paikkansapitävä. Koska vaihdossa ei liiku raha oman maan ulkopuolelle, ei tarvitse myöskään vaihtaa valuuttoja, mikä aiheuttaisi lisää kustannuksia ja lisää vaivaa. Tämä seikka oli tietenkin ennen euroon siirtymistä tärkeämpi, mutta sillä on edelleen merkitystä.

Sen lisäksi, että säästetään rahaa valuutan vaihdossa, saadaan vielä säästöjä **arvonlisäverosta** ja tullista. Molemmat peritään, jos tuo maahan tuotteita kaupallisessa tarkoituksessa. Tavallisena ihmisenä luulisi siis, että julkaisujen ilmaisesta vastaanottamisesta ei joutuisi ollenkaan maksamaan tullia tai ALV:tä. Siinäähän ei liiku raha.

Tilanne on silti osittain toinen. Kirjallisuuden vaihdon tullivapaus on säädetty ETY tullittomuusasetuksessa, ainakin ETY:n jäsenmaille. Maahantulo-arvonlisäveron kohdalla tilanne on toinen. Arvonlisäverolaista löytyy pykälä, joka ottaa vaihdossa saadut julkaisut mukaan verotuspiiriin. Vaihtokeskus on vapautettu tästä verosta, koska meitä sitoo ns. Unesco-sopimus vuodesta 1958. Vaihtokeskus toimii tämän sopimuksen mukaisena kansallisena vaihtokeskuksena. Se seikka, että tämä sopimus tuli voimaan ennen arvonlisäverolakia, asettaa sopimuksen etusijalle ja vapauttaa ALV-maksuista. Miten asia muiden kirjallisuutta vaihtavien tahojen kanssa kehittyi, en osaa sanoa. Jos Tullihallitus jatkaisi tätä linjaa, se olisi hyvin todennäköisesti monien vaihtosuhteiden loppu.

Kalvo ”Library of Congressin lähetys”. Tässä kuvassa näkyy Library of Congressin lähetys, josta ongelma lähti liikkeelle. Tullihallitus vaati noin 320 kirjasta vähän yli 2500 Euroa veroa eli 10 Euroa kilosta.

Kalvo ”Vaihdon erikoispiirteet 6”. Tähän kokonaisuuteen kuuluu myös vaihtojen **taloudellisuus**, ja sitä on hyvin vaikea arvioida. Monissa tapauksissa saapuvan sarjan rahallinen arvo ei ole tiedossa. Näin on esimerkiksi silloin, kun jonkin sarjan saa vain vaihtona, ei ostettuna. Myös jo mainitulla säännöllisen tilastoinnin puuttumisella on osuutensa. Hyvin vaikea on ottaa huomioon aineiston tieteellinen arvo, kun laskee toiminnan taloudellisuutta. Toinen asia, joka vaikuttaa arviointiin, mutta jota on vaikea laittaa matemaattiseen kaavaan, on, kuinka usein lehdet kirjastossa luetaan ja lainataan. Tietenkin monet kirjastojärjestelmät antavat tietoa lehtien käyttöasteesta, mutta ne eivät pysty erottamaan vaihtona saapuvien ja ostettujen sarjojen välillä.

Vaihtokeskuksen toiminnan taloudellisuutta arvioitiin viimeksi 1996 Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan aloitteesta. Tulos oli, että vaihtokeskus tuottaa ylijäämää, vaikka ei edes ole mahdollista laskea kaikkien saapuvien sarjojen arvoa. Tämä tutkimus perustuu kuitenkin pelkkiin kustannuksiin eli siihen, kuinka paljon palkkaa, vuokraa ja postituskuluja maksettiin ja mikä oli saapuvan aineiston rahallinen arvo. Kaikkia muita näkökulmia ei huomioitu.

Vaihtotoiminta voi siis olla taloudellinen hankintatapa, jolla kirjasto voi parhaimmassa tapauksessa täydentää muita hankintatapojaan. Pahimmassa tapauksessa huonosti hoidetut vaihdot maksavat paljon rahaa, mutta hankinnat jäävät pieniksi ja merkityksettömiksi.

Kalvo ”Vaihdon erikoispiirteet 7”. Sarjanosien **takautuva toimittaminen** ei ole nykyään enää itsestään selvä. Erityisesti kaupalliset kustantajat eivät useinkaan toimita ollenkaan takautuvasti, vaan tilausaikaa pidennetään vastaavasti, jos jotain jäi puuttumaan. Jos kirjasto kuitenkin haluaa täydellisen vuosikerran, ei ole tästä apua. Vaihdon kautta voi sen sijaan usein helpommin saada vielä julkaisusarjan puuttuvia vanhoja osia tai ainakin valokopiot niistä. Näin voi sitten täydentää kokoelman.

Vaihtojen merkitys ja **arvostus** vaihtelee suurissa määrin eri tiedealojen välillä. Tämä johtuu monesta eri tekijästä. Yksi syy on, että eri alat asettavat hyvin erilaisia vaatimuksia julkaisuille. Vaikkakin jako on vähän karkea, niin periaatteessa voi ilmaista erot humanististen ja luonnontieteellisten alojen välillä näin: luonnontieteessä on tärkeää, että tutkimustulokset levitetään

mahdollisimman nopeasti. Syy tähän on alalla vallitseva iso paine tuottaa paljon julkaisuja; ja ennen muuta tutkija haluaa julkaista tutkimustuloksensa ensimmäisenä; sillä tavalla hän varmistaa itselleen oikeudet tuloksiinsa. Humanistisilla aloilla sen sijaan on ehkä tärkeämpää asettaa tulokset isoihin yhteyksiin, jotta voi ymmärtää kokonaisuuden. Valtiotiede ja kauppatiede on välimaastossa näiden molempien ääripäiden välillä.

Tämä kiire julkaista on tietenkin ristiriidassa vaihdoissa esiintyvän viiveen kanssa ja yleensä paperijulkaisujen kanssa. Nimenomaan tällä saralla elektroninen julkaiseminen ja erityisesti Open Access julkaiseminen vie voiton. Silti esim. Viikin tiedekirjastoon saapuvista paperimuotoisista kausijulkaisuista tuli vuonna 2003 58 % vaihtokeskuksen kautta. Usein kirjastot haluavat myös pitää paperisen version elektronisen rinnalla.

Myös saman alan kirjastojen välillä saattaa olla isoja eroja. Tämä johtuu ennen kaikkea hankintaperiaatteista. Lisäksi tähän vaikuttavat henkilökohtaiset mieltymykset, toisin sanoin, pitävätkö kirjaston vastuuhenkilöt vaihtoa järkevänä, ajanmukaisena ja myös muuten kannettavana toimintana.

Kaikista ongelmista ja arvostelusta huolimatta voi kirjallisuuden vaihdolla olla tärkeä, täydentävä osuus hankinnassa. Maailmasta löytyy lukuisia julkaisuja, jotka ovat muulla tavalla kuin vaihdon kautta vaikeasti tai ei ollenkaan saatavana, esim. jos sarja saa vain vaihtona. Jos on hyvä vaihto, hankinnassa ei edes huomaa eroa. Hyvä tarkoittaa tässä, että kaikki nämä erikoispiirteet ovat sellaisessa suhteessa keskenään, että se tyydyttää molempia puolia. Eli ihan käytännöllisesti katsoen: että lähetämme oman julkaisun säännöllisesti ja saamme säännöllisesti samanarvoisen ulkomaisen sarjan, joka sopii kaikilta osin kokoelmaamme.

Vaihdon käytäntö kirjastoissa Kalvo ”Vaihdon käytäntö”.

Tämä on siis teoreettinen tausta. Miltä näyttää käytäntö kirjastoissa? Tätä on minun vähän vaikea hahmottaa. Se johtuu toisaalta siitä, etten saa kaikkea tietoa kirjastoilta, koska olen ulkopuolinen. Toinen, painavampi syy on jo moneen otteeseen mainittu tilastojen puutteellisuus. Saimme kuitenkin jonkinlaisen kuvan vastauksista kyselylomakkeeseen, jonka lähetimme vuonna 2003 arvioidaksemme omaa toimintaamme. Sen perusteella voi sanoa, että vaihdossa kaikkia tavoitteita ei saavuteta eikä kaikkia sääntöjä noudateta, jotka teoria asettaa. Kokoelmiin otetaan siis myös aineistoa, joka ei kaikilta osin täytä hankintapolitiikan vaatimuksia.

Aika usein on niin, että vaihdot ovat sivuroolissa kirjastoissa: niitä ei tilastoida kunnolla, niille ei ole riittäviä resursseja eikä niitä hoitamaan ole riittävän paljon henkilökuntaa. Henkilö, joka hoitaa

vaihtoja vakinaisesti, kerää ajan myötä paljon asiantuntemusta, tietoa monista yksityiskohdista ja kokemusta. Tämä on erittäin vaikea välittää muille ihmisille, joten toiminta kärsii heti, jos tämä henkilö jää eläkkeelle tai pitkälle sairauslomalle.

Suuri ongelma on, ettei tavallisissa tietokannoissa ole kaikkia ominaisuuksia, joita vaihtotoiminta tarvitsee. Pitäisi esimerkiksi olla mahdollista ottaa huomioon lähtevät julkaisut. Kuten jo mainitsin, hoidetaan vaihdot usein vielä kortistolla. Työmäärä kasvaa sitä kautta vielä lisää. Tämä voi johtaa siihen, että kirjastolta puuttuu kokonaiskuva vaihtosuhteistaan. Vaihdot ovat kuitenkin niin pieni osa-alue, että järjestelmäkehittäjille tuskin kannattaa kehittää omia moduuleja tähän tarpeeseen.

Kalvo ”Vaihtokeskuksen tietokanta”. Vaihtokeskuksessa ratkaisimme asian niin, että kehitimme oman tietokannan valmiin ohjelman pohjalta 1990-luvun alussa. Pitkäaikaisena tuloksena työntekijöiden määrä putosi puoleen, vaikka vaihtojen määrä laski vain hitaasti. Tietokannan kehitystyö jatkuu edelleen.

Kalvo ”Vaihdon käytäntö 2”. Vaihdoissa saatujen sarjojen **määrä** vaihtelee suuresti kirjastosta toiseen. Minulla on tarkka tieto vain omista vaihdoistamme; monilla yliopistoilla on vielä omat vaihdot. Viikin tiedekirjaston osuus on suurin sijoituskirjastomme joukossa. Pienin määrä on yksi sarja. Muualla maailmassa on vielä isompia eroja, jotka riittävät nollostasataan prosenttiin vaihdon osuutta.

Vaihdettujen sarjojen käyttö jää ainakin vaihtokeskuksen sarjojen osalta kirjastoissa usein pienemmäksi kuin ostettujen sarjojen. Myös tästä asiasta on vain hajanaisia tietoja, mutta vähäiset tiedot viittaavat tähän suuntaan. Se tosiasia, että kirjastot kuitenkin vastaanottavat vähän käytettäviä sarjoja, todistaa, että hankintapoliittisia sääntöjä ei aina sovelleta ihan johdonmukaisesti.

Vaihtotoiminnan arki Kalvo ”Vaihtotyön arki”

Miten tapahtuu hankinta vaihdon kautta? Lehden tai sarjan hankkiminen vaihdossa on työläämpi ja hankalampi kuin ostaa se, jos itse yrittää aloittaa vaihtoa. Ensin pitää saada selvää, kuka julkaisee sarjan. Seuraavaksi pitää löytää taho, jolta voi pyytää sarjan vaihtona; aika usein julkaisija ja mahdollinen vaihtokumppani eivät ole sama järjestö. Sitten voi joutua pitkähköön kirjeenvaihtoon sopiakseen vaihdosta.

Uusi vaihtosuhde alkaa siksi usein sitä kautta, että uuden – tai myös vanhan - lehden julkaisija tarjoaa julkaisunsa tiedealan kirjastoille ja tieteellisille seuroille. Harvinaisempi on, että joku taho lähtee pyytämään lehteä vaihtona. Jos tekee niin, pyyntö on usein sidottu siihen, että tämä taho

tarjoaa samalla myös oman sarjan. Tähän liittyy puolestaan yllä mainittu ongelma, miten iso vaihdettavien sarjojen lukumäärä on. Tavallisesti niitä on vähän ja vain saman alan julkaisuja. Jos on enemmän sarjoja tarjottavana, on helpompi pyytää, koska mahdollisuudet saada pyydetty sarja ovat parempia. Jos vaihtokumppanille ei sovi toinen sarja, hän voi valita toisen.

Yllättävää kyllä voi myös vaihdon lopettaminen osoittautua hyvin hankalaksi. Aina ei riitä, että ilmoitamme vaihtokumppanille, ettemme halua enää tiettyä sarjaa, ja että lopetamme oman sarjan lähettämisen. Usein vaihtokumppani jatkaa silti postituksia, vaikka lähettäisimme jopa kolme tai neljä loppuilmoitusta.

Jokapäiväinen työ on hyvin paljon yksinäistä työntekoa tietokoneella. Työ koostuu saapuvien sarjojen luetteloinnista, kirjeenvaihdosta kirjeitse ja sähköpostitse. Puhelin soi vain ani harvoin. Lisäksi joudumme usein etsimään esimerkiksi vaihtokumppanin uutta osoitetta tai tietoa julkaisusarjan uusimmista numeroista, jos on syytä epäillä, ettemme ole saaneet kaikkia. Työ vaatii erityisesti pitkäjänteisyyttä, kielitaito ja kykyä itsenäiseen työntekoon.

Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskus Kalvo Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskus

Puhun tässä ensisijaisesti vaihdon merkityksestä aineiston hankinnassa. Kuitenkin on syytä esitellä vaihtokeskus lyhyesti, koska se on keskeisessä asemassa suomalaisessa tieteellisen kirjallisuuden vaihtotoiminnassa.

Vaihtokeskus itse on 26 vuotta vanha, mutta jatkaa entisen Tieteellisten seuran kirjaston työtä. Tämä kirjasto perustettiin 1899 eli samana vuonna, kuin Venäjän tsaarin käskystä myös Tieteellisten seuran valtuuskunta eli TSV aloitti toimintansa. Tähän kirjastoon sijoitettiin muutama tieteellisen seuran kirjakokoelma. Ensimmäiset niiden seurojen joukossa olivat muun muassa Suomalainen tiedeakatemia, Societas pro Fauna et Flora Fennica ja Finska Vetenskaps-Societeten. Vaihdoilla on vielä pidemmät perinteet. Niitä on harrastettu jo noin 300 vuotta. Suomessa vaihtotoiminta alkoi Turussa Suomen ainoassa yliopistossa noin 1750. Vuodesta 1843 alkaen syntyivät tieteellisten seurojen ensimmäiset vaihtosuhteet. Ennen vaihtokeskuksen perustamista vaihdossa saadut julkaisut jäivät suurilta osin seurojen omaan kirjastoon. Tilanne muuttui vaihtokeskuksen perustamisen mukaan. Vuonna 1979 Tieteellisten seuran kirjasto lakkautettiin, koska rakennus tuli liian pieneksi. Kokoelmat siirrettiin Helsingin yliopiston kirjastolaitoksen eri kirjastoihin, joissakin tapauksissa myös muihin yliopistokirjastoihin. Kirjaston tilalle perustettiin vaihtokeskus jatkamaan seurojen vaihtoja. Itsenäisestä asemasta huolimatta Tieteellisten seuran

kirjasto ja vaihtokeskus olivat aina läheisessä yhteistyössä Tieteellisten seurain valtuuskunnan kanssa. Nykyään Vaihtokeskus kuuluu myös muodollisesti omana osastona valtuuskuntaan.

Vaihtokeskus hoitaa edelleen ensisijaisesti tieteellisten seurojen vaihtoja, joita nämä ennen hoitivat itsenäisesti. Jossain määrin on viime aikoina kuitenkin tullut mukaan myös muita järjestöjä kuten Helsingin yliopiston Renvall-instituutti, kirjastoja ja tutkimuslaitoksia. Alustavia keskusteluja oli jo siitä, voitaisiinko siirtää erään suuren tieteellisen kirjaston vaihdot meille.

Käytäntö on nykyään niin, että seurat ja muut järjestöt solmivat sopimuksen vaihtokeskuksen kanssa. Siinä sovitaan julkaisujen määrästä, jonka vaihtokeskus saa käyttää vaihtoon. Samalla järjestöt määräävät sopimuksessa, missä rajoissa vaihtokeskus saa itsenäisesti hoitaa vaihdot ja mihin tarvitaan seurojen lupaa. Vaihtokeskus vaihtaa nämä sarjat ulkomaisten vaihtokumppaneiden kanssa. Vaihdoissa saadut julkaisut sijoitetaan suomalaisiin tieteellisiin kirjastoihin. Aivan pieni määrä menee myös yleisiin kirjastoihin. Tämä palvelu on kirjastoille maksuton. Kirjastot joutuvat ainoastaan maksamaan mahdolliset postituskulut, jotka syntyvät edelleen lähettämisestä vaihtokeskuksesta vastaanottaviin kirjastoihin. Opetusministeriö rahoittaa TSV:n ja sitä kautta myös vaihtokeskuksen toimintaa.

Kalvo ”Vaihtokeskuksen tilastotieto”. Vaihtokeskus ylläpitää tällä hetkellä noin 3200 toimivaa vaihtosuhdetta. Lähetämme noin 8300 sarjaa vaihtoon; saapuvia sarjoja on noin 8000. Niteitä tulee 23 000 ja lähtee 19 000. Suurin vaihtokumppani on Saksa, josta saapuu yli 1000 sarjaa. Saapuvien sarjojen määrä laskee noin 2-3% vuodessa.

Vaihtokeskuksessa on 3,5 vakinaista tointa. Vaihtoon lähtevien sarjojen postitukset hoitaa TSV:n julkaisuvarasto. Vaihtojen kehitys vaihtokeskuksessa vuodesta 1979 alkaen näkyy oheisessa kuvassa. **Kalvo ”Vaihtojen kehitys”.** Lasku on ollut dramaattinen, mutta on kuitenkin pysähtynyt 2005.

Elektroniset julkaisut ja vaihdot Kalvo ”Elektroniset julkaisut”

Elektroniset julkaisut asettavat vaihtotoiminnalle uusia haasteita. Suurin ero perinteisiin julkaisuihin on tietenkin ulkomuoto. Julkaisumuoto takaa myös paljon nopeamman levityksen kuin perinteiset paperijulkaisut. Lisäksi on elektronisissa julkaisuissa paljon paremmat ja nopeammat mahdollisuudet hakea tietoa.

Vaihtotoiminnan yhteydessä voidaan erottaa kolme elektronista julkaisumuotoa, jotka vaikuttavat eri tavalla vaihtoihin. Tässä on ensinnä Open Access-julkaisut. Toiseksi ovat ne verkkojulkaisut,

jotka eivät ole vapaasti luettavissa. Viimeisenä ovat sellaiset elektroniset julkaisut, jotka levitetään muulla tavalla kuin internetin kautta.

Open Access julkaisut ovat oikeastaan vaihtoa parhaassa mahdollisessa muodossa. Samaten kuin kirjojen ja lehtien vaihto Open Access on maksuton vaihtokumppanille, leviää ja tekee tunnetuksi tutkimustulokset ja on nopea julkaisukanava. Kirjallisuuden vaihdolle se merkitsee toisaalta vähennystä: jos saapuva vastine muuttuu Open Access julkaisuksi, lopetamme oman sarjan lähettämisen. Kuka vaihtaisi Helsingin Sanomat ilmaisjakelulehteä vastaan?

Maksulliset elektroniset julkaisut aiheuttavat toisenlaisia ongelmia. Maksullisiin julkaisuihin luetaan täällä myös sellaisia ilmaisia lehtiä, jotka vaativat rekisteröintiä, ovat sellaisia paperiversion kylkiäisiä, jotka muuten olisivat maksullisia tai muita vastaavia tapauksia. Teoreettisesti sellaiset julkaisut voi vaihtaa. Siihen liittyy kuitenkin muutama erikoispiirre, jotka tekevät asiasta vaikeaa. Ensinnä, aika usein kaupallinen kustantaja julkaisee maksulliset lehdet, joita hän ei halua antaa ilmaiseksi vaihtoon. Tämä voisi pienentää tilaajamäärän.

Mutta myös jos saa maksullisen e-version vaihtona, vaihto on käytännössä hyvin vaikea toteuttaa. Ensin pitää ratkaista, miten kirjasto pääsee lehden sivuille. IP-osoitteen kautta asia hoituu helpoiten, salasanan ja käyttäjätunnuksen kautta tapahtuva pääsy on jo paljon hankalampaa. Vaikean saapumisvalvonnan vuoksi elektronisten julkaisujen vaihto on myös hyvin työläs. Periaatteessa pitää säännöllisesti tarkistaa, että pääsee lehden sivuille. Vaihtokeskukselle on suurin ongelma, miten valvoa vaihdon toimivuutta ilman pääsyä yliopistojen verkkoihin. Kolmas seikka on lisenssisopimuksen lyhyet voimassaoloajat, jotka joudutaan aina uudestaan neuvottelemaan. Elektronisen julkaisemisen kolmas tapa on käyttää CD-romppuja tai muita ulkoisia tallennusvälineitä. Näiden vaihto on tietenkin hyvin helppo toteuttaa. Se tapahtuu käytännössä samalla lailla kuin paperisen aineiston kanssa. Muutama julkaisu saapuu meille jopa sähköpostitse. Elektroniset julkaisut tulevat vaikuttamaan perinteiseen vaihtotoimintaan. Missä määrin ja millä aikavälillä on mahdotonta ennustaa. Yksi näkyvässä oleva suunta on, että lehdet muuttuvat kasvavassa vauhdissa elektronisiksi, nyt myös humanistilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla. Usein säilyy kuitenkin myös paperinen rinnakkaisversio. Kirja on kuitenkin säilyttänyt asemansa, vaikka myös e-kirja tekee tuloaan.

Kuten yllä jo mainittu monet kirjastot haluavat usein vielä paperisen version, vaikka niillä on oikeudet elektroniseen version. Tämä voi johtua useasta syystä: käyttäjän tottumuksista, kirjaston asiakkaiden käytettävissä olevien tietokoneiden liian pienestä määrästä, tekijänoikeuskysymyksistä jne. Lisäksi voi olla hankalaa järjestää sellaisille asiakkaille pääsy elektronisiin julkaisuihin, joilla ei ole käyttäjäoikeuksia kirjaston tietokoneisiin. Painava syy on myös, että elektronisten julkaisujen pitkäaikaissäilytyksen ongelmaa ei ole vielä ratkaistu.

Tulevaisuus - vai onko tulevaisuutta? Kalvo ”Tulevaisuus - vai onko tulevaisuutta?”

Arviot vaihtotoiminnan tulevaisuudesta eivät poikkea kovin paljon toisistaan. Ne ovat joko synkkiä tai hyvin synkkiä. Hyvin todennäköistä on, että vaihdot tulevat vähenemään, muun muassa Open Access julkaisujen ja myös rahapulan takia sekä kotimaassa että ulkomailla. Epäselvää on kuitenkin, miten nopeasti tämä väheneminen tapahtuu. Esimerkiksi monille tieteellisille seuroille tulot omista julkaisuista ovat ainoa tulolähde, joten he eivät voi muuttaa näitä sarjoja Open Access-julkaisuksi.

Saksasta löytyy vielä toinen esimerkki: erään yliopiston arkeologian laitokselle perustettiin tukiyhdistys. Tämän yhdistyksen ainoa tarkoitus on julkaista tieteellinen sarja kirjallisuuden vaihtoon, koska laitoksen kirjastolla ei ole rahaa hankkia kirjallisuutta. Tämä on esimerkki siitä, miten vaihdot myös verraten vauraassa maassa kärsivät rahapulasta. Suurimmat pulmat syntyvät nousevien postituskulujen takia. Kuten esimerkki Saksasta osoittaa, voi joskus myös itse julkaisun hankkiminen jo olla liian kallista kirjastolle.

Vaihtotoiminta riippuu olennaisesti myös siitä, kuinka kauan on vielä paperisia kirjoja olemassa. Tämän suhteen olen hyvin optimistisesti, että kirjoja tulee olemaan vielä pitkään aikaa. Erityisesti humanisteille kirjoilla on jo itsessään oma arvo ja tämä kulttuurinen saavutus halutaan säilyttää. Tieteellisen kirjallisuuden vaihdon osalta voi ilman muuta ennustaa, että jossain vaiheessa on viimeinenkin nide vaihdettu; mutta siihen menee vielä monta vuotta.

Aiheeseen liittyvää kirjallisuutta löytyy vähän. Kirjallisuuden, jonka löysin, mainitaan teille jaetussa paperissa. Uusimmat teokset käsittelevät kuitenkin enimmäkseen vaihtokeskuksen toimintaa. Aihetta laajemmin käsittelevät teokset ovat vanhempia. Unescon käsikirjan uusittu laitos on äskettäin julkaistu.